

СОЦІОЛОГІЯ НА РОЗДОРІЖЖІ: МЕТОДОЛОГІЯ ЧИ ЕМПІРІЯ?*

Юрій ЯКОВЕНКО, Леонід НІКОЛАЄНКО, Алла ЯКОВЕНКО

Copyright © 2014

УДК 303.1

Щодо генези методологічної кризи в сучасній соціології. За умови сучасної кризи, найчастіше поіменовану як фінансова, вбачаємо винятково кризу капіталізму, що відбувається не без тієї ролі, яку відіграють науки соціально-гуманітарного гатунку в Західному світі. Окрему відповідальність за неї мають взяти на себе і соціологи, тому що соціальна криза обов'язково має супроводжуватися і кризою в науці, або навпаки, оскільки часто під час розгортання суспільних криз соціогуманітарні науки розквітали. Отож учені не мають бути пасивними. Так було, скажімо, напередодні епохи буржуазних революцій, хоча вже під час їх здійснення розпочинався досить неоднозначний і суперечливий процес, одну з тенденцій у якому Ф.А. Хайек назвав контрреволюцією науки та зловживанням розумом. Відтак кризи у названих науках здебільшого наявні у ситуації *масової відмови науковців від методології*, діючи у суголоссі з якою, вони забезпечують розвиток класичної науки, або науки, зорієнтованої на дійсний соціальний розвиток, а не на задоволення потреб окремих соціальних прошарків. Наприклад, за Р. Мертоном причини військового, економічного чи політичного порядку не є приводом для відмови від теорії, а тим більше – від технологій. Досвід доводить, що навіть езотеричні наукові дослідження мали важливе практичне застосування (див. [1, с. 754]). Однак суперечність теорії приватним інтересам – це є той випадок, коли від певної теорії, а також і від методу, за допомогою якого вона побудована, легко відмовляються, будучи щиро переконаними, що діють у злагоді з критерієм істини. Так, наприклад, сьогодні сталося з марксизмом, що не в останню чергу

призвело до сучасної світової кризи і водночас до кризи в усьому гуманітарному спектрі наукових знань, включаючи й соціологію.

Сучасна соціологія переповнена дослідженнями, які за своїм соціальним навантаженням є майже езотеричними (не в розумінні містичними, а у сенсі того, що їх соціальний смисл часто невідомий навіть фахівцям, тому почасти потрібна спеціальна підготовка, щоб його розчаклувати), а взяті разом з технологічним застосуванням їх результатів, саме вони сутнісно й спричиняють сучасну масштабну кризу, що набула світового характеру. Та й сам Р. Мертон доклав до цього чималих зусиль: його “пташина” мова та гранично можливий емпіризм, будучи зумовлені світоглядним прагматизмом, який зовсім не випадково виник у США і є філософською реакцією наукової спільноти на масштабні особисті запити, поставлені перед нею капіталістичним класом. Отже, саме приватні замовлення підмінили собою суспільний запит на методологічне забезпечення прикладних, щонайперше теоретичних, досліджень, а тому цей мислитель відзначився тим, що редукував методологію до методів і процедур, а теорію – до емпірії.

З огляду на те, що методологія є системою теоретично обґрунтованих принципів наукового вивчення, які пов'язують теорію з практикою (як системою дій, спрямованих на задоволення життєвих потреб індивідів і груп, де визначальними є класово зумовлені потреби), а емпірію з теорією, то подібна редукція є способом приховування тієї соціально визначеної мети, заради якої проводять дослідження. Тут і виникає ефект, котрий доречно назвати *ефектом відсутності методології*. Мовиться, власне про дослідження, що не де-

* Стаття підготовлена на матеріалах публікації [16].

кларують наявність орієнтації на ту чи іншу методологічну позицію, хоча редукція створює враження, що такі дослідження уможливають дистанціювання від будь-яких зовнішніх впливів. Насправді, сама така редукція є методологічним настановленням; тоді це – *квазіметодологія*, що зведена до принципу *“тут і тепер”*, а все, що стосується, скажімо, соціальної перспективи, то це, як стверджується, *наявне від ідеології*.

Реальна наукова методологія виводить науковця за межі повсякдення, впроваджуючи в дослідницьку роботу часовий вимір. Часовий вимір соціальної реальності зреалізовується як принцип історизму. Проте соціологів він більше не цікавить. Це означає, що за їхньою мовчазною згодою і надалі в соціології буде діяти принцип *“тут і тепер”*. Вочевидь маємо справу з методологізмом без методології, точніше – з ілюзією відсутності методології, котра панує у головах значної частини соціологів. Мало того, вона заповонила не лише соціологію, будучи за своєю природою виключно ідеологічним конструктом.

Отже те, що ми називаємо ефектом відсутності, включаючи і ефект відсутності методології, – реальність, яка має досить серйозні соціальні і теоретичні наслідки. Справа в тім, що твердження про відсутність методології – це методологізм, який постає у того ж Мертон як емпірика і знаходить своє безпосереднє втілення, і своє теоретичне обґрунтування. Вдамося до одного прикладу. Мертон пише, що “концепція множинної причинності особливо співзвучна з поглядами університетських учених, які знаходяться у відносній безпеці, лояльні стосовно status quo, завдяки якому вони мають гідність та засоби до існування; схильні до згоди та примирення і знаходять що-небудь цінне у всіх поглядах, намагаючись, таким чином, створити таку таксономію, що дає їм змогу центруватися на множинності факторів і на складності проблем і тим самим уникати потреби приставати на будь-чий бік” [1, с. 688].

Очевидно, що тут знов застосована “пташина” мова, яка приховує мертонівську класову позицію як чітко визначену методологічну настанову, на котру він орієнтований і тому діє раціонально (усвідомлено), її не озвучуючи. Підкреслимо, що йдеться саме про класову настанову як своєрідну директиву, що спрямовує науковий пошук кожного вченого, який усвідомлено чи не зовсім нею завжди керується. Між іншим, не лише множинна причинність, а й так званий плюралізм і

мультипарадигмальність, і дискурс (не плутати з дискусією), і ще багато подібних “речей” є штучно сконструйованими засобами, що забезпечують для вченого не лише можливість “уникнути потреби пристати на будь-чий бік”, а й конструювати лояльні щодо *status quo* теорії. А коли це так, то питання “пристати чи не пристати(?)” нібито перед ученим і не стоїть, чим створюється ще одна ілюзія – омана його методологічної незалежності. Мало того, така ілюзія дає підстави її носіям звинувачувати кожного, хто відкрито заявить про свою класову позицію, як мінімум в ангажованості та суб’єктивізмі. Іншими словами, така настанова дає свій позитивний результат, але залишаються відкритими два питання: “Для кого цей результат позитивний?” і “Чи позитивний він для суспільства в цілому?”.

Для когось ці питання риторичні, для когось вони *від ідеології*, а для нас вельми актуальні, причому для кожного соціологічного дослідження, адже вони сутнісно методологічні, вимагають однозначної відповіді, зорієнтованої не на “тут і тепер”, а на історичну перспективу. Проте наведемо також приклад *обґрунтування того*, як може діяти ефект відсутності методології в соціологічній теорії, або прикладному пошукуванні.

Знов читаємо Р. Мертон: “Із самого початку треба чітко розрізнити соціологічну теорію, предметом якої є певні аспекти і результати взаємодії людей та які мають самостійне значення, та методологію або логіку наукового методу” [1, с. 189]. Тут можемо підписатися під кожним словом, як і під загальною логікою побудови даного висловлювання. Але читаємо далі: “Методологія не пов’язана виключно із соціологічними проблемами, і хоча в книжках і журналах соціологічного спрямування існує безліч методологічних дискусій, вони все ж не набувають соціологічного характеру. Соціологи, поряд з усіма іншими, хто займається нелегкою науковою працею, повинні бути методологічно підкованими, тобто мають усвідомлювати задум дослідження, характер висновків і вимоги теоретичної системи. Проте в такі знання не входить уявлення про конкретний зміст соціологічної теорії. Коротко кажучи, існує чітка і важлива відмінність між знанням того, як перевірити велику низку гіпотез, і знанням теорії, з якої можна виводити гіпотези, що підлягають перевірці” [1, с. 190]. Воістину, чого не зробиш заради панування емпіризму?! Але повернемося до дискусій між соціологами з

приводу методології, знання про яку, за Р. Мертоном, “не набувають соціологічного характеру”.

Методологія забезпечує зв'язок даної науки з іншими предметними сферами теоретизування завдяки принципам пізнання, що в ній розробляються. Цей аспект соціологічного аналізу ігнорується емпіриками. І, як видається, це й збило Мертона, і тому для нього методологія і соціологія – щось зовсім різне, тому що він емпірик і до діалектики ставиться досить скептично. В емпіриків, як відомо, методологія не набуває соціологічного характеру не тому, що її можна вивчати з допомогою соціологічних методів, а з іншої причини: вони животіють методами, запозиченими з природознавства. А це означає, що тексти, написані соціологами за статусом та посадою, часто не мають соціологічного характеру через суперечності між соціологічною теорією і запозиченими з природознавства методами. Між іншим, це теж одна з ознак прихованої класової позиції такого емпірика. Відтак справа в тім, що орієнтація на природознавство, що й досі панує в соціологічній спільноті, є і методологічною настановою, і результатом роботи, що відтворюються з покоління в покоління. Проте класична соціологія і дискусії в ній з приводу методології – це першочергово наявність процесу адаптування системи філософських категорій до професійних потреб соціологів, а з іншого боку, спосіб переведення соціальної відтак класово визначених потреб у систему понять, що відображають соціальне буття.

Така дискусія вочевидь має залучити названі категорії до пояснення соціальних структур, соціальних дій, соціальних комунікацій та ін. Єдино можливий засіб здійснення такої адаптації полягає у визнанні того, що науковий пошук і його результати завжди є соціально зумовлені, а в основі взаємодії науки і суспільства, принаймні в класовому, перебуває класова структура, й тому саме засади класового аналізу покладено в основу розбудови соціологічного знання, без чого соціологія як наука неможлива. І немає значення, на використання якої методології налаштований соціолог, він завжди класово зорієнтований, хоча може і не усвідомлювати цього повною мірою. А від того, на який клас він працює, залежить і те, які результати отримує під час проведення своїх досліджень.

Цей висновок, який міг зробити і сам Мертон, є прикладом того, що методологічні знання можуть водночас бути і соціологічними. Щоправда, лише за умови, коли ми власні

методологічні настанови вводимо у поле соціологічного аналізу, а не редукуємо методологію до емпірії. Отож будь-які спроби з'ясувати, що ж насправді зараз відбувається як із соціологією, так і з самими соціологами, можливо здійснити лише з урахування даного положення, адже можна конструювати безліч образів реальності, які до реального соціологічного знання, а ширше – до науки, не мають жодного відношення.

Те, що зазвичай називають кризою у світовій соціології, – це політично зумовлений результат відмови значної кількості соціологів від орієнтації на наукову класику. На Заході це відбулося раніше, ніж на пострадянському просторі. Там це було зумовлено потребою протистояти радянській орієнтації на класичну науку методом поглибленого пошуку знань про технологічні (маніпулятивні) можливості соціологічної емпірії у справі стабілізації західного суспільства. А у нас – головню бездумною орієнтацією на західні пошукові стандарти, а почасти на ту саму маніпуляцію поведінкою широких мас населення. Це не означає, що раніше в нас все було гаразд. Маємо на увазі лише сам факт масової відмови від наукової класики. До речі, одна з ознак орієнтації на наукову класику – це табу на дискурс щодо права і практичної можливості використання наукових знань з метою соціальних маніпуляцій. Відмова від такого табу й означає перехід соціологічної науки на західні методологічні стандарти. Звідси й дослідницькі теми, що домінують в сучасній вітчизняній соціології, де править бал все, що спрямоване на так звану ресоціалізацію населення: переорієнтацію його на прийняття стандартів життя за умов ринку і конкуренції, легітимацію соціальної нерівності тощо.

Для вітчизняної соціологічної спільноти, незважаючи на те, що значна кількість соціологів майже без вагань сприйняла ліберальну ідеологію як вказівку до дії, виключна орієнтація, зокрема, на емпірію як головну вимогу ринку, потребувала значних інтелектуальних зусиль. Тому не дивно, що полегшення цього процесу відбувається через перманентну реорганізацію соціологічної спільноти (особливо в РФ) і відпрацювання дискурсивних практик з приводу методологічного забезпечення соціологічного дослідження заради розвитку адекватних мислення та знання.

Виклад основного матеріалу охоплює три частини.

1. Соціальні науки як засіб легітимації та інституціоналізації влади методом відмови від

соціологічної класики. Нагадаємо, що інформаційним листом оргкомітету II конгресу Соціологічної асоціації України, що відбувся у Харкові в жовтні 2013 року, згідно з рішенням науково-дослідницького комітету САУ з питань логіки та методології соціології (НДКПЛМС) була анонсована мета роботи секції № 1: виявлення характеру методології соціології за умови кризового стану її розвитку, що є свідченням послідовної діяльності НДК у межах його компетенції. Так, у 2009 році під час роботи I конгресу САУ була обговорена тема: “Методологічна невизначеність в епоху постмодерна”. Серед підсумків було зафіксовано, що сучасна соціологічна наука перебуває в методологічному глухому куті [2]. Що ж є причиною такого стану? Зафіксувати факт і не дати йому пояснення – приклад дискурсу, шукати в якому остаточних відповідей марна справа. В дискусіях же, навпаки, остаточні відповіді – їх мета.

В очікуванні позитивних змін пройшло чотири роки. Звернення до емпіричних індикаторів, що фіксують діяльність соціологів щодо розробки методологічного напрямку, дає підставу виявляти негативні оцінки та висновки. Так, нам особисто невідомі дисертації, монографії, навчальна література саме з питань логіки та методології соціології, що мали б своєю появою за ці роки засвідчити посилення руху методологічної думки серед соціологів України.

Схожа ситуація за межами України у так званому близькому зарубіжжі. Особливо цікава ситуація в РФ [3], котра і в політиці, і в науці завжди привертала увагу вітчизняної громади, оскільки політична доцільність вагомо впливає на діяльність суспільствознавців, а процеси в російській соціології віддзеркалюють ту затяжну трансформацію, яку зазнає ця країна вже більше двох десятиліть. З розпадом СРСР 22 січня 1992 року припинила своє існування Радянська соціологічна асоціація (ССА – тут і далі аббревіатури товариств наведено російською, котрою вони вельми виразні з точки зору їх засновників) як єдине ціле. Цікаво, що російські соціологи, турбуючись про свій суверенітет, власність, ресурси та міжнародні контакти, випередили політиків. Якщо 12 червня 1990 першим З’їздом народних депутатів РРФСР була прийнята “Декларація про державний суверенітет РРФСР” (так званий день незалежності), то ще в 1989 було створено Російське суспільство соціологів (РОС) у ролі професійного об’єднання за

рішенням Президії ССА як республіканське (в рамках РРФСР) відділення ССА, а після розпаду СРСР, у 1992 році, РОС стало єдиним представником російських соціологів у Міжнародній соціологічній асоціації (МСА). Нині президентське крісло цієї структури обіймає В. Мансуров.

Справа не обмежилася розпадом фахового товариства за національним принципом. Російські соціологи слідом за своїми політиками теж вирішили розмежуватися. У 1993 році була створена Професійна соціологічна асоціація (ПСА), її правонаступником з 2000 є Спільнота професійних соціологів (СоПСо), президентом якої є Н. Покровський. У 2003 році була створена Російська соціологічна асоціація (РоСА), президентом якої був обраний В. Добренков. У 2007 був створений Союз соціологів Росії (ССР), президентом обрано В. Жукова, нині – Г. Осадчая. Почав ССР одразу із прагнення провести в червні того ж року Третій (!) Конгрес Союзу соціологів Росії, явно претендуючи на відтискування РОС і перетворення ССР в єдину організацію-наступницю. В 2012 році цю роботу вирішила взяти на себе РАН. На початку листопада Бюро відділення суспільних наук схвалило створення ще однієї громадської соціологічної організації під назвою “Соціологічна асоціація Росії (Академічна)” (САРА), президентом котрої став М. Горшков [3].

Спробуємо з’ясувати, як згадані вище обставини призвели до перебігу обговорення в соціологічній науці методологічного забезпечення, зокрема в її емпіричній і теоретичній складових. Оскільки науково-організаційною вершиною діяльності фахового товариства є конгрес, то нагадаємо, що I Всеросійський соціологічний конгрес (ВРСК) відбувся у 2000 році в Санкт-Петербурзі. Методологічний напрямок у переліку основних напрямків Програми фундаментальних і прикладних соціологічних досліджень сучасного російського суспільства був відсутній [4]. II ВРСК (2004) відбувся у Москві, аналогічно не виявлено згадки в Інтернеті щодо методологічного напрямку для обговорення на ньому. III ВРСК (2008) відбувся з приводу 50-річчя створення ССА та підведення відповідних підсумків. Тоді, тобто напередодні конгресу, О. Філіпповим під час інтерв’ю дана відповідь на важливе питання журналіста: “Що відбудеться на III Всеросійському конгресі, якщо з російською соціологією все так сумно?”. Відповідь була такою: “Нічого особливого. Яка

соціологія є, така і явить себе. Мій сум не з приводу того, **що є, а з приводу того, чого немає** (підкреслено нами. – Авт.)” [5].

На цьому конгресі була сесія № 4 “Методологія соціологічних досліджень: вічні проблеми та нові підходи” з 10 доповідачами, але лише одна з них (Г. Татарова) говорила про методологічне забезпечення емпіричної соціології [6]. В лютому 2012 року на IV конгресі було 6 доповідачів у роботі секції №2 “Методологія та методика соціологічних досліджень”, але лише з єдиною спробою А.В. Лубського окреслити методологічну ситуацію в російській соціології початку ХХІ ст. [6]. В Уфі у жовтні 2012 на першому конгресі за межами двох російських столиць з назвою, що має відповідну акцентуацію заради підтримки місцевої влади “Соціологія і суспільство: глобальні виклики та регіональний розвиток”, вже не було жодної доповіді нібито методологічного змісту [7]. Сама сесія мала назву: “Методологія та методи емпіричного (вже не соціологічного. – Авт.) дослідження”, але мовилося виключно про методи, а сама сесія отримала вже № 36. В одній з доповідей була проголошена недоречність виключення спеціальності “Методологія і методика соціологічного дослідження” з відповідного переліку ВАК РФ [Там само, с. 31].

Отже, у складі дослідницьких комітетів МСА, аналогічно до САУ, є комітет № 33 “Логіка та методологія в соціології”. Однак у наборі комітетів Європейської СА ситуація інша. Серед 36 комітетів такої назви немає, комітет №3 веде біографічний метод, № 20 – якісні методи, № 21 – кількісні. Інакше кажучи, обговорення саме питань логіки та методології соціології як наряду регулярної наукової рефлексії вийшло з фокусу уваги європейських соціологів, зокрема, пострадянських, причому в інтересах обговорення методів чи методики. Неоднозначна ситуація в російських товариствах соціологів. Так, у складі РОС є комітет №11 “Методологія соціологічних досліджень” на чолі з Ю. Аверінім; в ССР – комітет №30 “Теорія і методологія”, який координує С. Кравченко, котрий особисто схильний тягтися як філософ до теорії. Проте свідчень про плідність їхньої методологічної рефлексії дослідницького гатунку, а не навчального, нами не виявлено.

У підсумку сказаного констатуємо для нас очевидне: у соціологічній спільноті відбувається процес перегрупування, який ще не завершився і який не є чимось стихійним і

соціально не спричиненим. Глибинний смисл того, що відбувається, – це унеможливити проникнення (а краще, легітимацію) в соціологію принципу класовості та методу класового аналізу як варіанту діалектичного аналізу (діалектичної логіки, адаптованої до соціальних досліджень), що в соціальних структурах, діях і комунікаціях відкриває ковітально зумовлені суперечності і дає їм адекватне наукове пояснення. І все ж сам по собі цей процес показовий тим, що в ньому відбувається своєрідна класова переорієнтація (навіть ресоціалізація) із відповідним оновленням методологічним самовизначенням науковців, що розпочалося разом з їх масовою відмовою від марксизму. Процес цей ще не завершився, але його наслідки вже помітні: передусім посилюються тенденції, що набули назв “некласика”, “постнекласика”, а то й “постпостнекласика”. Коли цей перехід продовжуватиметься, то завтра, імовірно, можна буде нарахувати сім разів по сім “пост...”.

На Заході щось подібне розпочалося, як уже зазначалося, раніше. Там боротьба з марксизмом породила так звані *мультипарадигмальність і теоретичний плюралізм* з їхніми претензіями на право володіти істиною, незважаючи на те, що створило системи, які характеризуються методологічною невизначеністю, методологічним анархізмом тощо. Звісно, все це прийшло й до нас. Та ми не можемо погодитися з досить популярною тепер у нас думкою про те, що розв’язання соціологами методологічних проблем є ознакою поганого тону, а то й елементарного невігластва. Не все так просто. Будь-яка наука існує допоки вона переймається методологічними питаннями, що, вочевидь, не обов’язково виносять у назви статей або монографій. Будь-яка робота з поняттями, а саме їх змістове обґрунтування, знанняве уточнення, пошук логічного зв’язку з іншими поняттями тощо не може відбуватися без орієнтації на більш загальні принципи – суто методологічні. Навіть банальна процедура операціоналізації понять не може відбутися без орієнтації на певні методологічні засновки. До прикладу, будь-який позитивіст вважає, що під час операціоналізації він працює з поняттями. Насправді він діє не з поняттями (в них відтворюється сутність явища), а з обсягом понять, куди входять лише ознаки сутності, а не вона сама [8]. До того ж у даному обсязі зазвичай обираються лише ознаки, що релевантні до теми та завдань дослідження, сформульованих скоріш **замовником**, а не

визначених самим науковцем, хоча й він може запропонувати йому щось *від себе*, схопивши сутність замовлення. Мало того, в кожній сутності завжди присутні ознаки, що суперечать їй самій (щоб позитивісту було більш зрозуміло про що йдеться, використаємо термін “домішки”). Скажімо, досліджуючи поведінку штрейкбрехерів, ви досліджуєте не поведінку, властиву пролетарям, а відхилення від неї, проте робите узагальнення про те, як можна спрямовувати життєактивність пролетарів, щоб вона втратила протестний характер, тобто власну соціальну сутність.

Однак питання про співвідношення між поняттям та його обсягом надзвичайно складне, і тому потребує спеціальних досліджень методологічного спрямування, до чого зараз ми вдаватися не можемо. Однак зауважимо, що інші дослідники, котрі вивчають нашу творчість, звернуть увагу на те, що, займаючись операціоналізацією обсягу понять, у нас виникають серйозні проблеми з методологічною визначеністю у розумінні того, що ми насправді при цьому робили. Тут вдамося до аналогії. Хірург може різати по живому, щоб довідатися про причину хвороби. Але він не має права робити висновок, що його надріз є свідченням того, що живе тіло внаслідок цього стало мертвим. Проте саме процедури стратифікації соціальних класів давали *підстави* декому з *класиків* (?) висновувати про те, що класів ніколи не існувало, а *неокласиків* – уже не існує. І це не зважаючи на те, що загальна сума страт вичерпує собою кількісну характеристику класу, але аж ніяк не вичерпує собою поняття про клас як про спосіб життя, як про систему соціальних дій тощо. Поняття страти не дає знання про те, що таке клас. Воно вказує лише на соціальну неоднорідність реально існуючих класів, але не дає повного знання про клас як про суб'єкта соціальних дій і про спосіб цих дій.

Інший важливий момент: питання про методологію в соціології є питанням про самоусвідомлення соціолога як професіонала. Професіональність – це спроможність задовольняти потреби великих соціальних груп у знаннях про проблеми, що виникають у їх відносинах з іншими соціальними групами. І робиться це завжди в орієнтації на класову структуру суспільства. Якщо капіталістичний клас не зацікавлений у тому, щоб суспільство обговорювало його реальну роль у суспільстві, то й наука, яка обслуговує інтереси даного класу, і методологія, на якій вибудовується

дана наука, будуть відповідними. І проблема тут зовсім не в поліпарадигмальності, що нібито розриває єдине соціологічне поле нездоланими крутоярами, які унеможливають методологічний синтез. Сучасна соціологія – це зважено вибудована сукупність теорій, узгоджених у своєму соціальному спричиненні, тобто у зорієнтуванні на задоволення потреб панівного класу у збереженні капіталістичного суспільно-політичного та економічного порядку.

2. Соціологія як методологічно зумовлена ієрархія теорій, або термінологічне безладдя як ознака методологічної невизначеності. Маємо наскрізне питання: “Чому ж у соціології нині панує криза, якщо *свобода від методології* визнається вищим рівнем розвитку соціологічної науки?” Спершу зауважимо, що визнання права на плюралізм – це і є обстоювання свободи від методології.

Вочевидь методологічна криза зумовлена ще й суперечністю між соціологією як системою знань та уявленнями соціологів про її безсистемність з відповідними прагненнями до методологічного синтезу. Однак ці уявлення небезпідставні. Соціологія є класово зорієнтованою системою знань, що вимагає окремого вивчення. Проте соціологи не зважають на це, і тому фактично займаються конструюванням можливого логічного зв'язку між її різними царинами. Однак, як не дивно, вже О. Шпенглер знав, що не існує і не може існувати, наприклад, універсальної математики як властивого *всім* способу мислення [9]. Коли немає універсальної культури, то не може бути й універсальної математики. Вона, як і будь-яка інша наука, соціально детермінована і так само соціально зорієнтована. Заперечувати це означає бути позитивістом не тільки в математиці, а й у науці в цілому.

Системна безсистемність соціологічного знання – це ефект від прихованої класової настанови, себто ефект її уявної відсутності, породжений чітко визначеною методологічною позицією, яка є відображенням позиції соціальної. Структура соціологічного знання – своєрідна репрезентація наявної соціальної ієрархії, що має місце в сучасному капіталістичному суспільстві і що й донині визначає в мисленні соціологів відповідні класово зумовлені функції. Саме те, що кожна наука соціально спричинена та суспільно зорієнтована уможливорює існування соціології як науки і, зокрема, соціології знання разом із соціологією математики, фізики тощо. Проте удавана універсальність математики створює ілюзію того,

що саме вона є тим загальним, що має місце в усіх соціологічних теоріях, а те, де математики немає – утопія, метафористика і т. ін. Видається некоректною і постановка питання про предметну невизначеність сучасної соціології. З іншого боку, очевидно, що обговорення предмета науки є питанням методологічної компетентності. Отже, якщо предмет соціології остаточно не визначено, то логічно висновується, що в ній немає і власної методологічної визначеності як такої. То й шукають її визначеність, наприклад, в математиці. Скажімо, контент-аналіз без застосування математичних методів неможливий, про що варто поговорити окремо.

“У своєму крайньому вигляді контент-аналіз, – пише Р. Мертон, – буде мати справу з такими абстрактними категоріями, як “сприятливий, нейтральний, несприятливий”, “позитивний, нейтральний, негативний”. Це часто зводить нанівець саму проблему, яка викликала до життя дане дослідження, причому її бажаної заміни релевантними в теоретичному відношенні фактами не відбувається. З погляду європейського дослідника, це святкова перемога, адже надійність була досягнута шляхом відмови від теоретичної релевантності” [1, с. 640].

Наведеним визначенням Р. Мертон виніс вирок усім редукціям теорії до емпірії, а методології до методів і процедур, що властиві позитивізму. Цей вирок стосується і його самого. В нашій термінології, це відмова від аналізу реального соціального змісту понять, адже саме поняття є логічною базою будь-якої теорії. Тому редукція до їх обсягу уможливорює застосування математичних методів. Отож математична символіка як форма виразу вище зазначених понять за таких умов покликана підміняти собою їх логічний зміст, чим породжується ілюзія того, що саме в математичних розподілах весь цей зміст і приховано.

Але й це ще не все: тут маємо підміну понять, що описують проблему, та їх редукцію до перерахованих Р. Мертоном абстрактних категорій на кшталт “позитивний, нейтральний, негативний”. Більше того, емпіризм підміняє сприйняттям реальності саму реальність, знімаючи питання про відмінності між об’єктивними реаліями та суб’єктивними уявленнями про них, подаючи останнім значення достеменно існуючих внаслідок того, що на них почасти орієнтуються люди. В результаті реальність підміняють феноменальністю, що, своєю чергою, переходить в ноуменальність. Іншими словами, виходить, що об’єктивно існує не реальність, а те, як ми її сприймаємо

і називаємо; тому головне – не реальність, а те, як ми її конструємо у своїй уяві або довколанаукових інтерпретацій. Звідси виходить, що емпіричне дослідження є засобом конструювання реальності, а не способом виявленням її сутності, що має бути відображена на теоретичному рівні. Отже, підміна понять відбувається в логіці, що стає підставою для заміни предмета пізнання в реальному дослідженні. Не треба думати, що все це відбувається випадково, тому подібні виверти соціологічного позитивізму та властивого йому емпіризму потребують окремих рефлексувань, здійснюваних саме соціологами. Водночас розв’язання проблем, пов’язаних з методологічним забезпечення розвитку соціологічного знання, має поставити у порядок денний декілька питань:

- хто із соціологів вивчає соціальну реальність з огляду на його класову зорієнтованість?
- що соціолог вивчає у цій реальності?
- як вивчається названа реальність, або з використанням яких методів?
- з якою метою це робиться і як будуть застосовуватися набуті знання?

Отож очевидно, що методологічна невизначеність часто-густо зумовлюється логіко-змістовою невизначеністю понять. Скажімо, соціологи-початківці полюбують бавитися поняттям “феномен”, не зважаючи на його термінологічну підступність. Це поняття містить у собі одну важливу суперечність, про яку вони часто і не знають. Справа у тім, що у нас існує два відмінних поняття – поняття “феномен” і “явище”. На Заході це одне поняття: з грецької *φαινόμενον* – “явлене”, “явище”. “Феномен – це чуттєве поняття” (І. Кант). І навпаки, чуттєве – це поняття, здобуте під час буденних практик і тому логічно не обґрунтоване. Феноменологія – наука про свідомість (Г. Гегель). Соціологічна феноменологія, принаймні у тому вигляді, як вона існує, – це наука про свідомість обивателя. Звідси впливає, що її значущість є суто технологічна, тому що здобуті в ній істини – це знання про суб’єктивну реальність, яка унааявлена лише в голові обивателя. Коли приписати цим (чуттєвим) *істинам* значущість наукових, то вони почнуть конкурувати з останніми, що і є засобом виключення розуму і надання переваги почуттям над логікою, що, власне, й відбувається у реальному суспільному повсякденні.

Соціологічна емпірика хворіє тією ж хворобою, бо надає перевагу емпіричній даності над логікою та редукує поняття до їх обсягу. Проте чуттєвий досвід, згідно з К. Марксом,

— це лише привід для пізнання, а не саме пізнання. Іншими словами, це початок, а не кінцевий результат пізнання. До того ж на противагу тому, що в феноменології та емпірії, незважаючи на їх видиме протистояння між собою, дані досвіду розглядаються як об'єктивні, себто як факти, встановлені науковцем, хоча сам досвід безпосередньо не дає об'єктивного знання. Те саме й із емпіричними даними: вони тільки привід для теоретичних узагальнень, а не остаточна характеристика про досліджувану реальність, яку треба ще *узагальнити*, використовуючи емпіричні, а не логічні методи. Робота з емпіричними даними не має зводитися до їх інтерпретації як способу конструювання реальності, а має давати пояснення причин, наслідки яких виражаються у цифровому матеріалі.

Узагальнюючи значеннєві контексти багатьох праць, де так чи інакше поняття феномену і явища використовуються, висновуємо, що *φαινόμενον* — явище, яке дане у наших відчуттях, а явище — реальність, що існує незалежно від наших відчуттів. Точніше можна сказати так: феномен — це явище свідомості, зумовленої чуттєвим сприйняттям об'єктивної реальності, а об'єктивно існуюче явище — це те, що дане нам через нашу свідомість. А оскільки чуттєві поняття ще оброблені логічними методами, то поняття розуму і є знанням про розвинену спроможність до логічної дії. Коли ж говоримо про явище фактів свідомості, то маємо на увазі лише те, що наша свідомість може вивчати саму себе. Щоправда, і така спроможність є результатом відповідної соціалізації особи. Головне тут, що і феномен, і явище — пізнавані. А це означає, що відчувати і знати — не одне і те саме. І знати, що явище існує, зовсім не те ж, що знати, як саме воно існує. Справді, можна описувати відчуття, але думати, що описуємо сутність самого явища. На цьому ефекті, який слушно назвати **ефектом невігласа або обивателя**, побудовані соціологічна феноменологія та розуміннева соціологія, де замість уявлення про відчуття використовують уявлення про розуміння. У будь-якому разі описувати явище, чим займаються прибічники емпіризму, зовсім не означає виявляти його сутність. Отож не лише феноменологічна і розуміннева соціології ґрунтуються на принципі підміни реальності відчуттям реальності та вірою в те, що отримано об'єктивне знання про неї, а не про власні суб'єктивні відчуття. Більше того, вся емпірично зорієнтована соціологія вибу-

дована за цим принципом, що і є релевантним для панівного класу і відповідним його вимогам до соціуму, з якого він живиться. Це — чітко організована, класово зорієнтована стратегія досліджень, яка нічого спільного із класичною наукою не має. А там, де стратегія, там і методологія. У такому разі її нібито і немає, але насправді вона є, будучи досить дієвою. А коли на неї подивитися очима неупередженого соціолога, то виявиться, що вона має два способи своєї реалізації в наукових дослідженнях: а) у вигляді класичних досліджень, орієнтованих на історичну перспективу суспільного розвитку і б) у вигляді неklasичних і тих, що йдуть їм на зміну, тобто постнеklasичних та пост-постнеklasичних, зорієнтованих на збереження капіталістичного соціального порядку (намагання вивести капіталізм за межі історично значимих соціальних перетворень). Так звана неklasика в соціальних науках давно стала одним із факторів не тільки наукових, але й реальних соціальних криз. До того ж класова орієнтація і відома всім ангажованість науковців — далеко не одне й те саме, а всі спроби їх ототожнити — від лукавого. Ангажованість (упередженість) має місце лише там, де вчені обслуговують особисті, тобто суто приватні, а не суспільно значущі інтереси, які завжди відповідають завданням історичного розвитку суспільства.

Між іншим, нами не ставиться під сумнів правомірність, наприклад, опитувань і взагалі соціологічної емпірії. Під сумнів підпадає домінуючий спосіб інтерпретації отриманих даних, результатом якого є твердження про те, що все, що не сприймається відчуттями, не є предметом соціологічного теоретизування.

Емпіричне знання — важлива складова соціологічного знання, але редукція теорії до емпірії веде не до підвищення міри об'єктивності, а до банального суб'єктивізму в соціологічній науці. Скажімо, будь-які емпіричні дані про те, що люди соціально нерівні, не є доказом того, що їх нерівність природна і тому нездоланна. Емпіризм лише приховує суспільно значимий потяг до соціальної рівності і до відповідних йому практик її досягнення. Емпіризм як методологія — це перебільшення ролі емпірії в соціологічному пізнанні. Він не дає знання про причини, за яких люди стають нерівними. З цієї методології ці причини так і залишаються річчю у собі — чимось ноуменальним, нібито принципово непізнаваними, або навіть сконструйованими ідеологічно налаштованими опонентами. Така методологія є

позитивістською: ілюзія орієнтованості на отримання об'єктивного знання нічого спільного не має ані з матеріалізмом, а ні з науковою класикою. Це – ідеалізм “чистої води”, утверджений не без допомоги математики, та суб'єктивізм, замішаний на агностицизмі. Натомість соціологія як наука самодостатньо виконує світоглядну функцію, а методологія є способом теоретико-практичної реалізації того світогляду, на який зорієнтований клас, котрий вона обслуговує.

3. Соціально зорієнтовані типи методологій.

Вочевидь за розповсюдженими уявленнями, методологій може бути багато (феноменологія, розуміннева соціологія, етнометодологія тощо). У певному логіко-змістовому контексті вони можуть розглядатися як особливі типи методологій, тому що кожна з них пропонує власні правила аналізу соціальної реальності. Проте цей спосіб класифікації методологій не є соціологічним, а швидше є логіко-гносеологічним, тобто зорієнтованим на отримання знань про когнітивні спроможності кожної з них. Ми ж, опонуючи Р. Мертону, доводимо, що кожна із зазначених методологій, окрім наявних у них когнітивних спроможностей, має й чітко визначені соціально-практичні можливості, здійснювані через спрямування дій соціальних суб'єктів на ті чи інші зміни в соціальній реальності. Робити це можна двома шляхами: через пояснення реальності і через її конструювання методом інтерпретацій. У цьому аналітичному розрізі К. Мангейм зазначав, що “в кожному суспільстві є соціальні групи, головне завдання яких полягає у тому, щоб створювати для даного суспільства інтерпретацію світу. Ми називаємо ці групи “інтелігенцією”” [11]. Зазначивши це, він виявляв, що саме це за групи “інтелігентів” і давав характеристику способу мислення, властивого кожній з них.

Не вступаючи у полеміку з Мангеймом стосовно даної характеристики способів мислення, погоджуємося з ним у тому, що такі групи насправді існують. На наше переконання, криза у соціології зумовлена якраз тим, що функція пояснення реальності в ній поступово підміняється інтерпретативною функцією, що розколює соціологічну спільноту на дві категорії науковців: незначна кількість тих, хто намагається дотримуватися принципу класичності, а тому зорієнтовані на пояснення реальності, і переважну більшість тих, хто інтерпретацію перетворив у свою професію, не визнаючи цього відкрито. Сучасна так звана

експертна спільнота – це і є спільнота професійних інтерпретаторів. Тільки, на противагу Мангейму, її представники займаються інтерпретацією світу в досить специфічний спосіб, а саме створюють і розповсюджують образи реальності не для суспільства, а для замовника. Більше того, соціально визначена мета такої діяльності – створювати враження, що капіталістичне суспільство, попри всі його негаразди, єдино можливе, у якому практично зреалізована омріяна віками людством соціальна справедливість.

Так ось, обидві групи, на жаль, здебільшого зорієнтовані на протилежні класи, що є основними в класовій структурі капіталістичного світу. Зрозуміло, не без того, що є й ті, хто вагається. Однак інтерпретація як принцип ставлення до соціальної реальності, на відміну від пояснення, хоча й містить своєрідну методологію “пояснення”, усе ж як система логічних операцій передбачає метод зваблювання громадян, громадської думки, а також її конструювання, моделювання людської поведінки та ін. І це в той час, коли в суспільстві визріло замовлення на повновагомо наукове й адекватно вичерпне пояснення реальності, виявлення того, що в ньому насправді відбувається, чому відбувається саме так, у чітких інтересах і чого можна чекати далі. Таке замовлення надходить від абсолютної більшості людей, точніше – від найманої робочої сили.

Отже, не множина методологій забезпечує глибину, точність та об'єктивність соціологічних знань, а те, на який тип класової спрямованості орієнтуються соціологи. Як тільки ми відступаємо від цих принципів, то те, що має вигляд пояснення реальності, перетворюється у чітко визначену, підлаштовану до інтересів пануючого класу, інтерпретацію. Саме ця ознака властива емпіризму, що потребує окремого роз'яснення.

Поняття “**феномен**” (“явище”) та “**ноумен**” (річ у собі, що нині розуміється як сутність, що не дана безпосередньому спостереженню і що виявляється на теоретичному рівні) як його логічний антипод у філософії були підставою для формування різних епістемологічних стратегій відповідного наукового теоретизування: соціального атомізму (з його індивідуалізмом на практиці та методологічним індивідуалізмом в теорії) та субстанціалізму (де увага привернута до домінування над індивідом спільнот або груп чи суспільства в цілому), сенсуалізму та раціоналізму. Зазначені стратегії знайшли своє втілення і в соціо-

логії. Ці стратегії виникають шляхом розрізнення філософських доктрин: 1) розуміння предмета соціологічного дослідження (матеріалізм чи ідеалізм, що супроводжується скептицизмом та агностицизмом); наприклад, у соціологічному об'єктивізмі заперечується когнітивна значущість оцінкових суджень, незважаючи на те, що вони взагалі-то є судженнями – способами пізнання) та 2) способами його пізнання (номіналізм чи реалізм, сенсуалізм чи раціоналізм). Так, відповідно до постулатів соціологічного емпіризму спостерігати – означає бачити соціальний світ таким, яким він безпосередньо є, хоча насправді він відбивається у відчуттях спостерігача, запланованих програмою дослідження.

Дійсно, без спостереження науки немає. Але лише здається, що зазначена позиція обстоює канони послідовного сенсуалізму. Насправді в інтерпретації емпіриків вона перетворюється на феноменологічну і тим самим зорієнтовує науковців на конструктивізм. Отож ми не спостерігаємо причин, а лише їх часткові прояви, зіставляючи які, маємо формулювати висновки про них. От де послідовний сенсуалізм, що знаходить своє продовження у класичному раціоналізмі. Коли вони роз'єднані – обидві хибні, а у діалектичному поєднанні дають об'єктивне знання, тобто діалектично обґрунтоване. Однак представники емпіризму, як відомо, не зважають на діалектику, нехтують теоретичними узагальненнями (загальними поняттями), редукують процес пізнання до методик ретельного накопичення фактів, пов'язаних з моніторинговими спостереженнями.

Скажімо, на переконання британських соціологів [див. 11], популярним у соціологічній літературі є приклад того, що виникнення страйків можна послідовно пов'язати із розмірами промисловості, типом технології, рівнем інновацій, характеристиками робочої сили, місцевою політичною культурою, управлінською практикою, обсягом членства у профспілках, загальним ступенем економічної активності громадян тощо. Насправді це простий, банальний перерахунок можливих і почасти значимих чинників, але аж ніяк не виявлення причин того, що відбувається насправді. Мало того, скільки б таких чинників не було, їх перелік, з'ясування найбільш дієвих з них і встановлення їх статистичних розподілів, не дає знання про причини. Тут отримуємо знання лише про функціональні зв'язки пізнаваного явища з іншими явищами. Тому таке знання винятково технологічне, в ньому немає гума-

нітарної складової, хоча декларативних розмов про *Людину більше*, ніж потрібно; і вони дійсно надбудовуються над статистичними узагальненнями емпіричного досвіду.

Наслідком застосування такого підходу до пізнання є фрагментний погляд на соціальний світ як на потік окремих подій, що позбавлений глибинного впорядкування. У підсумку емпіризм не здатен на більше, ніж на підсумовування плодів спостереження. Антипозитивісти про це пишуть уже чимало десятиліть, наголошуючи на тому, що зручність процедур вступає у боротьбу з логікою, що загалом ілюструє відома фраза: “загубили в темряві, а шукають під лампою”. Іншими словами, емпіричні узагальнення можуть виходити за межі спостереження лише як гіпотетичні твердження, а це означає, як свідчать самі представники емпіричної соціології, що відповідні “закони” – суть результати лише емпіричних узагальнень. Проте саме це й перетворює пояснення в інтерпретацію, чого не відбувається в класичній науці, де емпіричні методи не узагальнюють, а готують підстави для логічних (теоретичних) узагальнень.

Ще однією відмінною рисою емпіризму є прагнення до того, щоб усі поняття, використовувані в описах і поясненнях, визначати лише в термінах спостереження. Але ж сутність – предмет логіки, тому вона не сприймається органами відчуття. До прикладу, експлуатацію робітників можна вважати законною, бо за це їм платять гроші. Та чи заробітна плата звільняє від експлуатації? Чи робить вона людей вільними? Оскільки йдеться про високі заробітки і щасливих робітників, то експлуатація відбувається за необхідністю, себто за соціальними законами, сутність яких не вимірюється економічними показниками і які не дані органам відчуття безпосередньо. Уточнимо: економісти підраховують ступінь експлуатації робочої сили, але лише як редукованої до засобів виробництва. А хто підраховує духовні збитки експлуатованого робітника? Відтак бачимо, що мову соціолога в межах емпіристського “теоретизування” розуміють переважно як зручний “стенографічний” запис задля організації і підсумовування спостережень. Вона позбавляється, наприклад, світоглядного змісту. Поняття, що не можуть бути продуковані в цьому сенсі, сприймають з підозрою як “філософські”, а ще гірше – як ідеологічні, і пропонують вилучати із соціології. Наочні приклади можна знайти в емпіричній інтерпретації і трансформації таких по-

нять, як “аномія” та “відчуження”, узятих відповідно з творів Е. Дюркгейма і К. Маркса. Обидва поняття намагаються піддавати переінтерпретації у тому розумінні, що вони повинні співвідноситися із спостережуваними поведінковими станами. А хто при такому підході підраховує міру переживання чи втрати здоров'я, ступінь психотравмального впливу сімейних криз, що викликані такими духовними станами?

Беззаперечно одне: джерелом пізнання є відчуття, а реальність, яка існує незалежно від наших відчуттів, – його предметом. Але емпіризм, нехтуючи раціональними структурами свідомості, – досить однобічне методологічне настановлення, котре неспроможне забезпечити нас дійсним науковим знанням, що відповідає потребам ХХІ століття. Він у своїй класовій однобічності досить суб'єктивістська позиція тих науковців, які зорієнтовані на нього, попри зовнішню пристойність (логічну витриманість) їх суджень. Причому цей суб'єктивізм досить специфічний, він не визнається самими емпіриками, котрі впевнені, що, спираючись на емпіричну дійсність (факти), кількісні методи та вилучення “беззмислових” (те саме що загальних) понять, вони досягають справді повно об'єктивного знання. Однак саме таку позицію у соціології називають **позитивістською**, та й із самого моменту її виникнення філософський емпіризм трансформувався в позитивізм.

Отже, у структурі соціологічного знання існує емпіричний рівень його внутрішньої організації. І це нормально. Проте орієнтація значної частини соціологів саме на емпірику і надання їй переваги над змістово-значеннєвим ладом загальних понять викривляє отримане ними знання. Саме така позиція є суб'єктивістською, тобто порушує критерій об'єктивності, якому має відповідати дійсно наукове знання. Тому не дивно, що між емпіриками, та тими, хто вбачає в емпіричній методологічній орієнтації межу для розвитку соціологічного знання, точиться гостра боротьба, яка виходить за межі логіко-гносеологічного аналізу і вступає у сферу соціально-епістемологічного обґрунтування і за своєю соціальною сутністю є різновидом класового протистояння, що здійснюється в теоретичній формі.

Сучасний емпіризм давно розірвав з матеріалістично зорієнтованим сенсуалізмом та субстанціалізмом, що під час свого зародження мали світоглядно-матеріалістичне спрямування і з часом розпалися на діалектичний матеріалізм

та позитивізм. Останній лише на словах залишився на позиціях матеріалізму та сенсуалізму. Насправді він переродився у приховану форму ідеалізму та граничного суб'єктивізму, а в соціології – на містифіковане розуміння історії, де граничною формою є фашизм, який в ідеології залишився соціально-зорієнтованим, а в дійсності діє як антисоціальний, реакційний, спрямований на збереження капіталізму в будь-який спосіб. Фашистська соціологія, між іншим, збагачується і розвивається. Не треба думати, що Р. Міхельс та Г. Фрайер пішли у небуття, їх згадують багато нащадків.

На противагу цьому, діалектика, поєднана з матеріалізмом, стала способом пояснення соціальних процесів, обстоюючи матеріалістичне розуміння історії, а ширше – марксизм. До цього варто додати протистояння між сенсуалізмом та раціоналізмом, де опонентом останнього ще й досі є ірраціоналізм. Скажімо, теїстична соціологія – класичний приклад ірраціональної “науки”, яка чим далі, тим частіше використовує емпіричні методи задля пошуку Бога і в самій соціології. Таку “когнітивну” спроможність теїстичній соціології надає саме емпіризм з його удаваною орієнтацією на принцип об'єктивності.

Всі три названі методологічні позиції конкурують між собою, а разом і досі опонують діалектичному матеріалізму, хоча часто застосовують діалектико-логічні схеми (адже в ідеалізмі діалектика нікуди не поділася, хоч і не всі ідеалісти її визнають) у досить однобічний спосіб, у чому й виявляється їх суб'єктивістська природа, незважаючи на можливі “раціональні зерна”, пошук яких віднімає у значної кількості науковців левову частку творчого часу.

Будь-яка реакційна теорія паразитує на класичній науці, намагаючись інтегрувати у себе її надбання: інакше не вижити. Тому не випадково, що “надбання” емпіричної соціології досить добре слугують нині різним конфесіям. Однак скільки і яких би опитувань не проводили серед парафіян, можна виявити лише міру їх ставлення до того чи іншого питання та їх готовність обстоювати свої переконання. Про причини їх віри через такі опитування ви не дізнаєтеся нічого. А от наука від такого застосування потерпає, тому що її окремішні методи використовують для добування висновків світоглядного порядку, що вже само собою не науково. Потерпають і віруючі, адже у їхній свідомості укріплюється ілюзія того, що наука і релігія можуть мирно співіснувати і навіть доповнювати одна одну.

Суб'єктивізм – це позиція соціолога, що визначається орієнтацією на суб'єкта, який намагається піднятися над соціумом і панувати над ним. Це – свавілля, яке нині намагається піднятися над суспільством і владарювати над ним. Тому потрібно чітко відрізнити суб'єктивність як форму соціальної реальності, надану нам від історії, без якої ніякого пізнання бути не може, і суб'єктивізм як соціально зумовлену когнітивну позицію, яка, проникаючи в науку, трансформує її у різні білянаукові форми. Усе це вказує на те, що методологія у соціологічній науці – це ще й проблема світогляду, який соціологи виганяють із себе як щось дане їм від Диявола і тим впадають у гранично можливий суб'єктивізм. Тому важливо визнати, що соціологічний суб'єктивізм багатогранний. У методологічному форматі – це втеча від методології. Й водночас це і гносеологічний, і світоглядний принцип (незважаючи на негативне ставлення багатьох соціологів до гносеології, а тим більше – до світоглядної проблематики, що притаманна їй). Бути насправді об'єктивним – це означає визнати, що соціальні дії і події, як, наприклад, вищезгадуваний страйк, не можна описати за допомогою винятково емпіричних даних. І це зрозуміло чому, адже щойно названі фактори – лише численні приводи, а не причини, де отримані при цьому дані – тільки показники зовнішніх виявів указаних причин, а не їх соціальна суть, котра в них присутня частково.

Отже, не суб'єктивістська інтерпретація факторів і даних, а складна система доведень є шляхом до знання причин, що приховані в класовій структурі суспільства, дає об'єктивне і дійсно наукове соціологічне знання. Скажімо, для інтерпретатора страйк – це “річ у собі”, і тому він займається описуванням власних вражень від страйку, який зачепив або його власні інтереси, або інтереси тих, кого він у науці репрезентує. Інший приклад, що записаний нами з “теленювін”. Так, з приводу страйку водіїв маршруток дехто з пасажирів розмірковує так: “Вони вирішують власні проблеми, а до чого тут Я?” Виходить, що винуваті страйкарі, бо *споживач* постраждав. А ті, хто спровокував страйк своїми діями, для пасажирів залишається осторонь *його* інтерпретацій, тому що він з ними *безпосередньо* не стикається. Очевидно, що в цьому разі інтерпретація побудована на принципі анонімного суб'єкта. Коли соціологи ведуть розмову про аномію, девіацію та інші явища, що суперечать “соціальному порядку”, діє саме цей принцип, що й прово-

кує відповідні інтерпретації. А треба було б знати, що будь-який страйк представників найманої робочої сили – це діяльно заявлена класова позиція, хоча і для самих страйкарів, і для пасажирів маршруток цей факт є річчю у собі, те щось, що перебуває поза їх розумом.

Крім того, для суб'єктивізму, одним з різновидів якого, як відомо, є конструктивізм, страйк – це і є сама інтерпретація, себто те, як бачить його конструктивіст. Для нього будь-яке соціальне явище – феномен, фантом – це те, що він сприймає і відповідно розуміє. У такий спосіб він конструює образи реальності і стверджує, що створює теорію, не беручи до уваги, що головна функція останньої – пояснити суть явищ чи процесів, а відтак їх причини. Інакше кажучи, для теоретика, зорієнтованого на класику, страйк – це різновид поведінки групи, зумовлений її реальним становищем у суспільстві. Звісно, ця поведінка може бути і неадекватною, що теж має своє структурне пояснення.

Загалом соціологічний суб'єктивізм може бути різного ґатунку: це і свідоме неприйняття соціального факту як об'єктивної реальності, й інтерпретація соціальної реальності як чітко сконструйованої, параметри якої залежать від волі суб'єкта такого конструювання та від віри інших в її істинність, і заперечення об'єктивності соціологічного знання, й інтерпретація науки як засобу конструювання світу, і водночас інтерпретація світу як результату такого конструювання. Суб'єктивісти також стверджують, що наукова класика вичерпала свій пояснювальний потенціал і що наука давно перейшла від класики до різних форм некласики. Проте наука або є як класична, або її немає через те, що вона перестала орієнтуватися на наукову методологію, у той час як лише вона дозволяє пояснювати світ таким, яким він є, нехай і робить це з певними похибками.

Соціологічний суб'єктивізм має ще одну важливу ознаку – однобічно інтерпретує світ з допомогою наукових методів, але в інтересах панівного класу, який обстоює власні (звідси й однобічність) класові (головно капіталістичні) інтереси. Отож, якщо й можна говорити про те, що наука перестала бути класичною, то це стосується лише буржуазної науки, адже в її основу закладено суб'єктивістську в своєму підґрунті методологію, приховану за претензіями на гранично можливу об'єктивність. Емпіризм і математичні методи в такій методології є базовими, створюючи ілюзію того, що зазначені інтерпретації видаються науково обґрунтованими.

Із позиції соціальної епістемології, яка виходить з принципу соціальної детермінації пізнання, суб'єктивізм – це, з одного боку, узагальнена деперсоніфікована воля панівного класу, а з іншого – персоніфікована воля інтерпретатора-професіонала, який створює образи реальності, спираючись виключно на власний інтелектуальний досвід. Ця складна соціальна структура будь-якого методологічного суб'єктивізму якраз й уможливорює присутність панівного класу в пізнавальному процесі, хоча лишень латентно. Отож названий суб'єктивізм перекладає відповідальність на інтерпретатора. Тому й наукові суперечки бувають лише між науковцями, а хто ці суперечки зумовлює (хто за ними стоїть), мало хто здогадується. А для емпіриків тут взагалі немає питання ані про волю до пізнання, ані про волю приховувати значну кількість знань від широкого загалу, а, тим більше, про табу на пізнання, що здатні загрожувати самому існуванню капіталістичного класу.

А між тим, саме воля панівного класу репрезентує себе в науці як загальна соціальна воля, котра нібито зорієнтована на соціальний розвиток, у той час коли вона спрямована на збереження, – як пише Р. Мертон, – *status quo* (існуючої класової структури суспільства). Як би то не було, предметом інтерпретацій тут є не соціальне явище, тобто не той же страйк як такий (і тоді це була б не інтерпретація, а пояснення), а ставлення до нього інших. А оскільки одні орієнтовані на те, щоби пояснити причини того, чому страйки бувають, а інші – на відображення ставлення до страйків так званих власників чи на виголошення свого особистого ставлення, то виникає дискурс страйку, результатом якого є поширена ілюзія того, що подібні явища не становлять спосіб розв'язання соціальних проблем, а лише виявляють соціальний егоїзм страйкарів. Коли страйкарі в це повірять і коли їх віра буде підкріплена (наприклад, тимчасовим підвищенням заробітної плати), то з повним правом треба констатувати, що зваблювання їх до класового миру відбулося!

Відомо, що й століття тому страйк розглядався “роботодавцями” як злочин, і вони навіть могли викликати поліцію та розстрілювати страйкарів (“Окупувати Вол-Стріт” тому останній приклад, бо страйкарів поліція розігнала зброєю), а самі страйкарі інтерпретували і нині інтерпретують страйк як єдино можливий засіб боротьби за свої права. Ось чому соціальні явища – це об'єктивна реаль-

ність, яку ми й пізнаємо. Хоча штучно створені конструкти здатні впливати на поведінку людей, причому досить довго; вчені теж не лише можуть, а й роблять це. Для окремого гурту науковців це взагалі є їхнім професійним обов'язком. Люди ж вірять у те, що капіталісти – це роботодавці, а не ті, хто купує робочу силу на ринку праці задля її експлуатації подібно до того, як вони купують промислове устаткування для підвищення цієї ж експлуатації! Вірять вони і в ринок, і ще багато в що! Звідси випливає, що не лише логіко-гносеологічний принцип має значення у класифікації методологій, які наявні в науці, а й соціально-епістемологічний, коли класовий аналіз уможливорює виявлення ще й соціальних типів методологій, на використання яких орієнтовані науковці і які в останні десятиліття випали з поля теоретичної свідомості самих соціологів.

4. Ефект відсутності як продукт страху перед методологічним вибором. Кожний, хто ознайомлений із філософією, знає, що так звані емпіріокритики (критики досвідного пізнання) в особі Е. Маха та Р. Авенаріуса ще на межі XIX та XX століть намагалися стверджувати, що світ – це комплекс відчуттів. Історичним парадоксом є те, що при уважному погляді побачимо, що емпірична соціологія виходить із цього самого принципу: забезпечує інтерпретаторів реальності потрібними для цього даними. Світ тепер з комплексу відчуттів перетворився на сукупність інтерпретацій, котрі, зі свого боку, стали предметом дискурс-аналізу. Тут і виникає ілюзія того, що об'єктивна реальність зникла (як і матерія взагалі під час відкриття факту подільності атому) і що тепер існує лише реальність, сконструйована інтерпретаторами (ця ідея постає фактично основною в так званому постмодерні). Якщо в емпіріокритицизмі та емпіріомонізмі дійшли висновку, що у світі існує лише відчуття, а єдино науковою філософією є емпіріокритицизм (який позбавляє досвід і відчуття статусу джерел пізнання), то в соціології на місце об'єктивної реальності поставили її конструювання, на арену пізнання якої прийшли мова та інтерпретація. Отож ефект відсутності має давнє коріння. Соціальний світ – це тепер не більше як комплекс інтерпретацій, що і є показником наступу епохи постмодерну чи-то другої модернізації, що нібито прийшла на зміну капіталістичному модерну.

Водночас із наступом постмодерну провідні соціологи фактично розкололися на два табори у їх ставленні до соціального світу. Одні кида-

ли виклик класичній картині світу, а інші, яких, на жаль, залишилося не так багато, шукали відповіді на ці виклики. Все врешті-решт звелось до питання про епістемологічний статус об'єкта соціологічного пізнання без урахування соціальної позиції самого дослідника. Але, як ми вже знаємо, саме соціальна позиція дослідника діє як методологічне настановлення, на яку він і зорієнтований. Справа в тому, що всі представники **некласичної** та **постнеокласичної** соціологічних теорій вовтузяться навколо **поведінки іншого**, яку небезуспішно намагаються розшифрувати саме методом інтерпретації. Тому інтерпретація стала визначальним способом вияву розуміння реальності, замінила процес класичного пізнання. Однак мало хто звертає увагу на те, що цим змінено предмет пізнання. Якщо таким предметом раніше були причини соціальних негараздів, що приховані у соціальних структурах, то тепер ним стала поведінка іншого, яка визначається цими самими структурами але може призводити до порушення соціального порядку. Тож і головним завданням науковців тепер є пошук способів такого спрямування цієї поведінки, щоб вона не виходила за межі норм, які підтримують визначений капіталістичним класом порядок, що називають *соціальним*. Не звертають уваги і на те, що практична реалізація такого завдання становить процес прихованого позбавлення іншого (а це люди праці) статусу суб'єкта соціальних відносин, а фактично позбавлення його волі.

Радянська соціологія досить активно і належним чином відгукувалась на ці виклики, не сприймаючи іншого як протиставленого досліднику об'єкта пізнання. Проте майже двадцять років у пострадянському соціологічному товаристві відбувається повільна методологічна переорієнтація, ґрунтована на запозиченні західних моделей теоретизування. Причому тут має місце не лише механічне запозичення або перенесення методологічних стандартів з одної культури наукового мислення в іншу, а й політика в науці, яка орієнтує суспільство на ринкову трансформацію, інтерпретується як цивілізаційний перехід, що нібито незалежний від будь-якої волі.

Виявлена ситуація вказує на те, що суб'єкта дії, у згоді з волею якого все це відбувається нібито об'єктивно, не існує взагалі (згадаймо хоча б ідею анонімного суб'єкта). А коли так, то і в пізнанні соціальних процесів його теж нібито не існує, а отже й поведінка вчених у науці позбавлена соціального зорієнтування і

тяжіє виключно до критерію об'єктивності. Отож тут має місце так званий *ефект відсутності*, що спонукає до позитивістського розуміння реальності. Так, згідно із позицією О. Кармадонова [12, с. 5], термін “ефект відсутності” використовують для означення неприсутності: “зон публічної політики у регіонах”, “Росії на саміті балтійсько-чорноморських країн у Вільнюсі”, “російських військ у Грузії”, “самостійного значення політичних інститутів у Росії”, “самостійної і відповідальної політичної еліти” тощо. Обговорюють цей ефект і в культурно-психологічному сенсі: “ефект відсутності” веж-близнюків у Нью-Йорку, “ефект відсутності води” в документальному фільмі про сьогоденню Одесу чи Севастополь та ін. У психологічній літературі говорять про “ефект відсутності” впливу батьків на підлітків, “ефект відсутності” впливу чоловіків, які вирушили на заробітки, на дружин. Тобто сам “ефект відсутності” має місце там і тоді, де і коли нібито відсутня сутність (субстанція), але вплив її продовжується. При цьому мовиться про: 1) те, що щось колись і десь існувало, 2) існуюче на віддалі (в іншому просторово-культурному ареалі), 3) те, що ніколи не існувало тут, але все ж присутнє в імовірно існуючих (дискурсивно) субстанціях, котрі, своєю чергою, можуть включати: а) фізичні одухотворені предмети, б) фізичні неживі предмети; в-г) категорії повсякденного і / або академічного дискурсу; д-е) конструкти феноменального і ноуменального характеру, що організуються людською мислєдіяльністю на кшталт релігієподібної концепції, проекту суспільного устрою культурно-цивілізаційного профілю, ідеологічної доктрини тощо, а отже і як логіка та методологія соціологічного пізнання. Відтак у згаданому джерелі звернута увага на так звану *абсентеїстську раціональність*, котрій часом пропонують надати статус пізнавального принципу, заснованого на визнанні евристичної рівноправності та аналітичної цінності, поряд із фактом *присутності чого-небудь*, також факту *його відсутності* – як феномена або ноумена.

З-поміж того, названий принцип давно існує. Він діє як у реальності, так і в теорії. Абсентеїзм (від лат. *absens* (*absentis*) – той, що відсутній, англ. – *absenteeism*) у соціології політики розглядається як уникнення виборців від участі у процедурі виборів. Це різновид електоральної, але протестної дії, коли, маючи бажання долучитися до волевиявлення, під різними приводами уникають брати участь у

політичних акціях. Цей тип поведінки описується в теоріях участі, де виборцю приписують нібито об'єктивно наявні йому електоральні функції, звідки випливає, що участь – це не проблема волі і совісті, а проблема обов'язку, абсентеїстська раціональність – це реальність, а не теоретичний конструкт. Тому й відсутність “Росії на саміті балтійсько-чорноморських країн у Вільнюсі” не є її обов'язком (тим більше, що там обговорюють проблеми протистояння Росії, а не Заходу), а присутність “російських військ у Грузії” (мають на увазі Абхазію та Південну Осетію) є справою державної совісті Росії, що не допустила геноциду (тим більше, що це дії у згоді з її порушенням суверенітетом: подібно як атомне бомбардування Японії США насправді було актом залякування СРСР). В цьому аналітичному контексті визначальною називають опозицію: “дійсна наявність чого-небудь / дійсна відсутність чого-небудь”, причому вказується на усвідомлені і рефлексивно пережиті наявність і відсутність як типи значущості.

Неіснуюче (неважливо – “вже” або “ще”) впливає на існуюче через те, що люди орієнтуються на нього у своїх діях. Однак воно впливає, скажімо, на поведінку людей лише за умови, коли вони вірять, що воно справді існує, хоча насправді його може й не існувати, або жалкують, що його вже немає. Діти переживають за долю Русалочки, а дівчатка хочуть бути схожими на неї, не зважаючи на те, що це лише літературний витвір, конструкт. Скоріш за все до абсентеїстської раціональності треба віднести три типи поведінки, зорієнтовані на відсутність/присутність: а) неявну присутність при явній відсутності: скажімо, “Росії на саміті балтійсько-чорноморських країн у Вільнюсі”, або виборця на виборчій дільниці, коли він не бере участь у виборах, або робочого класу в теоріях, де обстоюється ідея, що такого класу не існує, тощо; б) неявну відсутність при явній присутності: наприклад, американської бази на Окінаві в Японії; в) сконструйовану присутність при явній відсутності, що може бути названо ефектом Русалоньки або в релігії – ефектом Бога (що ґносеологічно одне й те ж, але з різними соціальними наслідками, що вимагає різних підходів у дослідженні таких ефектів). Усе це приклади суперечності між сприйняттям і реальністю, а точніше – між феноменальністю та ноуменальністю.

Класова орієнтація в усіх без винятку соціологічних текстах присутня, але вербально уявлена лише в марксистських творах. Кла-

си існують реально, але в багатьох немарксистських текстах (навіть класиків) їх не існує. А коли є класи, то існує й класова боротьба, тому що будь-який страйк, до прикладу, – це вияв класової позиції, хоча ззовні може мати вигляд групової поведінки, і тому в текстах будь-яка боротьба витлумачується як *нецивілізована форма діяння*. Насправді принцип відсутності оприявнюється у формі замовчування – методі інтерпретації соціальної реальності, тобто за умов, коли є чітко визначене соціальне замовлення на замовчування. Це – один зі способів прояву страху перед можливо-владцями, хоча може бути і досить вигідною дією. Кожен науковець за визначенням орієнтований на принцип об'єктивності, відхилення від якого є показником інтелектуальної девіації.

Отже, врахування принципу *абсентеїстської раціональності* має передбачати в науковому аналізі не тільки те, що дане нам у відчуттях (у спостереженні або в “об'єктивній реальності”), але й те, що не дане, що має вплив на поведінку людей, а через неї і на реальність, хоча може існувати як об'єктивно, так і лишень у людській уяві. Ось чому *інтелектуальне спостереження* не менш важливе, ніж емпіричне. Скажімо, робота з текстами – це, безперечно, один із способів інтелектуального спостереження. І далі *відсутність* постає логічною альтернативою *присутності* й повноправним об'єктом соціологічного аналізу. В нашому випадку відсутньою в сучасній соціології є методологічна рефлексія на відміну від методичної, яка не забезпечує глибокого проникнення в сутність предмета соціологічного пізнання та його епістемологічних засад (докладніше про це пише Н. Отрешко [13]).

Окремо вкажемо на постулат обов'язкової присутності в людській діяльності соціальної орієнтації, без чого неможливе тривале існування соціальних систем. Наукова праця – різновид соціальної діяльності, тому й наука завжди є соціально зорієнтованою. У ситуації сучасного суспільства – це класово орієнтована наука, функція якої полягає у розрізненні образів наявних класів як засобу підвищення ступеня ефективності провладних дій. Тут, як і в природничій науці, існує два рівні досліджень – фундаментальний та прикладний. Перший – це і є *методологічний рівень аналізу*, що обґрунтовує дослідницькі принципи як світоглядні орієнтири і створює теоретичні концепції і моделі, практичне застосування яких не є очевидним не тільки для пересічних громадян, а почасти і для колег-науковців.

Тому перед вченими постають завдання пізнати закони, що спрямовують діяльність і взаємодію базисних структур суспільства і мислення. Ці закони і структури першочергово вивчаються у “чистому вигляді”, тобто безвідносно до можливого швидкого використання набутих знань, як це притаманно прикладній складовій у дослідно-науковій роботі. До того ж у фундаментальній та прикладній соціології різні предмети й відтак методи дослідження, різні підходи і точки відліку в поглядах на соціальну дійсність. Нарешті, в кожній з них свої критерії якості результату, свої прийоми і методи, своє розуміння функцій ученого, і навіть свої міфологеми та ідеологеми, іншими словами – своя мисленнєва субкультура.

Вочевидь спільним полем соціології із природознавством є лише наявність двох вищезазначених рівнів пізнання, хоча саме природознавство – це загальноновизнаний приклад співіснування фундаментальної та прикладної науки, де перша – це “наука для науки”, точніше – наука про науку, призначенням якої і є дослідження її методологічних засад, понятійного апарату тощо, яке здійснюється, зокрема, через вивчення її історії; призначення другої – безпосереднє пізнання навколишнього світу, відкриття фундаментальних законів буття, що узагальнено й спричиняє природження фундаментальних знань. Ось чому обидва ці рівні часто розрізнити дуже важко, зважаючи на те, що розробка методології, уточнення методологічних принципів відбувається в ході реальних досліджень. До прикладної науки входить і розробка технологій, себто чітко окреслене застосування результатів фундаментальних наук для вирішення переважно практичних завдань. На цьому рівні відбувається повторна або додаткова і майже остаточна (бо цей процес не завершується ніколи і тому в практичному застосуванні знань переважно діють принципи її достатності і повноти) перевірка теоретичних знань на вичерпність та об’єктивність. Тому тут критерієм успіху є не тільки досягнення істини, а й міра задоволення соціального замовлення. Здебільшого фундаментальні науки випереджають у своєму розвитку прикладні, створюючи для них теоретичний доробок. У сучасній науці на частку прикладних наук припадає до 80–90% всіх досліджень та асигнувань, а це означає, що фундаментальна наука невинувато становить малу частину загального обсягу наукових пошукувань.

Ситуація в суспільствознавстві схожа, але вимога практичної значущості результатів

фундаментальних пошуків свою реалізацію набуває не стільки за показниками економічної ефективності, скільки політичної доцільності. Прикладів тому в сучасному світі безліч. Достатньо пригадати хоча б останній перепис населення України, результати якого так і не були офіційно оприлюднені. Окрім того, досвід різних країн, які переживали певною мірою деградацію через втрати продуктивних сил і культурних цінностей, показав, що це не сприяло широкому розвитку фундаментальної науки, а наслідком ставало те, що на руїнах соціально зорієнтованого ладу суспільного життя на її поверхню повертаються спрощені або профанні утворення, наприклад, у сфері економіки це дрібнотоварне (малий бізнес), а то й натуральне господарство як форми прихованої експлуатації та уникнення податків великими фірмами методом дроблення, в науці нові – це всуціль емпіричні процедури, тобто методика замість методології (прихована форма стратифікації класово орієнтованої методології). Зі свого боку, це зумовлює часткову люмпенізацію зайнятого населення. У цьому разі бюджетні ресурси йдуть на зміцнення владних структур, а фундаментальна наука потрібна тільки в інтересах посилення держави як суб’єкта всеохватного управління. Церква, наука, мистецтво тощо обслуговують саме такі запити під впливом політичного режиму, схильного до деспотії. Тому запит на *методологічну рефлексію* в соціально-культурному її розумінні, тобто як забезпечення розвитку класичної науки, що є засобом реального соціального зростання, яке завжди відбувається у напрямку поступового зняття класових відмінностей, нині може відбуватися тільки з особистої ініціативи і першочергово представників академічної соціології (зовсім не обов’язково тієї, що здійснюється у стінах установ Академії наук, а більше тієї, що зорієнтована на принцип академізму; причому суперечність між цими типами академізму теж є ознакою кризи).

Нинішня криза і НАНУ, і РАН могла б сприяти розвитку такої ініціативи, результатом якої було б позбавлення соціології від теоретичних симулякрів, що заповнили її і є наслідком активного наступу так званих прагматиків – цих ударників капіталістичної праці в науці. Прагматика у тому й полягає, що нині “кожен сам собі методолог” (Р. Міллс). Проте, як не парадоксально, повноцінна наукова методологія, що може сприяти поверненню до класичних наукових стандартів, може розроб-

лятися лише з орієнтацією на ефект відсутності. Врешті-решт *відсутність методології* – це теж методологізм як маніпулятивна технологія замовчування суб'єкта соціального замовлення на подібні наукові дослідження! Не секрет, що не мала частка, зокрема, американських класиків обслуговувала потреби окремих приватних власників або їх кланів (вивчайте біографії!). Їх орієнтація на емпіризм – це редукція соціально значимого до приватно значущого (в логіці – загального до особливого, а то й часткового). Звідси емпіризм у соціології – невиправдане надання методикам значення методології, перетворення процедур у світоглядні принципи.

Наука без методології – це вочевидь наука особлива, а тому, якщо розглядати такий трансформований методологізм, то треба виявляти його так би мовити принципи, логіку і способи замовчування реальних соціальних проблем. Скажімо, замовчують, що у США та в *країнах-партнерах* теоретичними розробками, спрямованими на управління соціальними процесами, займаються у структурах спецслужб (згадка прізвища Е. Сноудена є вельми промовистою).

ВИСНОВКИ

На завершення згадаємо Г. Батигіна як останнього класика з питань логіки та методології соціології. Він, навівши [14, с. 97–98] погляди П. Фойерабенда, Н. Хомського, М. Фуко, котрі розкрили причини антигуманістичного та антигромадянського призначення наукової епістемі, співіснування наукового і соціального етосів як оксуморону, а також Е. Шілза, Е. Хьюза і Р. Мертон з їх твердженнями про тоталітарне суспільство, що пригнічує науку [14, с. 100], писав про науковців, які щонайперше захищають власні приватні інтереси, такі слова: “Використання наукової і квазінаукової аргументації для захисту своїх інтересів, ймовірно, породжує соціальні феномени кривовчення, паранауки, псевдонауки, або “розумну мову”, вмонтовану в “поле політики”. Саме тут обговорюють питання практичної актуальності (“Навіщо нам це треба?”), а публічні мовні стратегії переносять у дисциплінарну сферу. Хоча зовнішнє оснащення мови зберігається, її словник десемантизується: виникають численні “симулякри” і “бриколажі”. Якщо проникнення ораторики [як стратегії переконливої мови, що підтримує рівність точок зору і переконань учасників комунікації]

у дидактику руйнує її зсередини, то проникнення гомилетики [проповіді, орієнтованій на односторонній характер дискурсу, що не припускає зустрічної проповіді [15]] призводить до перетворення наукової дисципліни в символічну репрезентацію самої себе” [14, с. 101–102].

Так званий суспільний запит, сутнісно, відповідно до структури соціології у версії президента МСА М. Буравого, запит зі сторони прагматиків у вигляді представників ринку, політики, держави мало сприяє подальшій розбудові фундаментальної складової соціології. Вкрай мало, а то й зовсім не сприяє і не може сприяти, тому що емпіричної соціології досить для розробки маніпулятивних стратегій! Ось чому й соціологія загнана у ВНЗівських навчальних планах на *периферію як наука, котра має знати своє місце*. Тому не дивно, що вже згаданий IV ВРСК привернув увагу своєю знаковою назвою – “Соціологія у системі наукового управління суспільством”, що запропонована оргкомітетом на чолі з Г. Осиповим. Маємо спробу повернутися до традицій радянської соціології, маючи надію, що влада першочергово повернеться до ресурсної підтримки соціологів заради власних інтересів, а вже заради науковців, можливо, – в другу. Проте ані артефакти, ані симулякри аж ніяк не зникнуть серед продуктів соціологічного пошуку, адже на відміну від радянської соціології, яка, будучи відкрито класовою, служила суспільству, бо науковий етос і соціальний етос тут співпадали, сучасна ж натомість обслуговує капіталістичний клас й аж ніяк не суспільство, і тому тут названі етоси докорінно протилежні, незважаючи на те, що велика кількість людей ще вірить у можливість стати щасливими через ринок і капіталізм. За таких умов і науковий етос не може орієнтувати науковців на класичну соціологію, де немає навіть банальної боротьби за виживання, адже тепер діє принцип **виживай, хто може**. Про яку методологію у цьому разі може йтися? Лише про одну – про методологізм, де “кожен сам собі методолог”.

Зрозуміло, соціологія має брати участь в управлінні суспільством, та виникає питання: “В орієнтації на який клас?”. А яка класова орієнтація науковців, такою буде й наука, а яка наука – таке й суспільство, як і навпаки. І Мертон це повно підтверджує: “Тією мірою, якою функціональний аналіз повністю зосереджує увагу на функціональних наслідках, він схиляється до ультраконсервативної ідеології; тією мірою, якою він повністю кон-

центрується на дисфункціональних наслідках, він схиляється до ультрарадикальної утопії. “За своєю суттю” він не є ні тим, ні іншим” [1, с. 132]. Отака діалектика без діалектики, тому що “ані зміни, ані сталість самі по собі не можуть бути дійсним об’єктом вивчення функціонального аналітика” [1, с. 133]. Стосовно матеріалістичного розуміння історії, то він пише: “У своєму раціональному вигляді діалектика вселяє буржуазії та її доктринерам-ідеологам лише злобу і жах, оскільки до позитивного розуміння існуючого вона долучає водночас розуміння його заперечення, його загибелі” [1, с. 131].

А це означає, що капіталіст боїться реального соціального розвитку, і тому **для нього** можливі лише зміни (звісно функціональні або розвиток без розвитку), адже хоча Джон і смертний, то капіталіст (разом з капіталізмом) – ні! Ось така його ультрарадикальна утопія. А коли капіталіст боїться загибелі капіталізму, то його доктринери на чолі з лакеями-мертонами – поготів. Отже, *щоб капіталізм був вічний, методологію треба знищити*, а щоб її знищити, треба щоб науковці знали своє місце, зрозуміло, у соціально класовій структурі капіталістичного суспільства. Дякуючи Мертону, тепер і ми це добре розуміємо.

І останнє. Та ситуація, що склалася на II Конгресі САУ, а саме відсутність замовлень на виступи з приводу методологічного забезпечення соціологічного пізнання – **кращий емпіричний** показник стану, в якому нині перебуває наша наука. Й коли відсутність замовлень на виступи є прямим проявом ефекту відсутності, то цей текст – прямий його діалектичний наслідок, тому що ми всі маємо хоча б розуміти, що з нами відбувається. А тоді буде і розвиток – як суспільства, так і соціологічної науки разом з усією гуманітаристикою.

Отаким оптимізм уселяє в нас діалектика!

1. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. – М: АСТ: Хранитель, 2006. – 874 с.

2. Яковенко А. Социология жизни как показатель методологического тупика современной социологической науки / А. Яковенко // Социологія в ситуації соціальних невизначеностей: Тези доповідей учасників I конгресу Соціологічної асоціації України. – Х.: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2009. – С. 12.

3. Российская социология как зеркало российской трансформации. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://0-stranger.livejournal.com/200137.html?thread=802761>.

4. Общество и социология: новые реалии и новые идеи – итоговый документ I Всероссийского социоло-

гического конгресса // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Т. III, №4. – С. 5–6.

5. Интервью с А. Филипповым. [Электронный ресурс] Режим доступа: ОРЕС.RU. http://www.opes.ru/docs.aspx?id=224&ob_no=87755.

6. Программа IV Всероссийского конгресса социологов. Москва, 2–4 февраля 2012 г. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.all-russia-sc.ru/>.

7. Программа IV очередного Всероссийского конгресса социологов. Уфа, 23–24 октября 2012 г. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.isras.ru/files/File/congress2012/part50.pdf>.

8. Николаенко Л.Г. Идеологические мифы социологического операционализма: проблемы культуры социологического мышления / Л. Николаенко // Проблемы развития социологической теории: Материалы IX Всеукраїнської науково-практичної конференції “Проблемы развития социологической теории: концептуализация ценностных изменений в современном обществе”, 2 листопада 2012 р. (м. Київ). – С. 166–177.

9. Шпенглер О. Закат Европы. В 2-х томах. – Т. 1. – М.: Мысль, 1993. – 583 с.

10. Мангейм К. Идеология и утопия. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://polit.msk.su/>.

11. Джонсон Т. Теоретическая социология: условия фрагментации и единства // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем / Джонсон Т., Дандекер К., Эшуорт К. – М.: НАЧАЛА-ПРЕСС. – 1993. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 83–105.

12. Кармадонов О.Ю. Социологическая рациональность отсутствия в исследовании современного мира / О.Ю. Кармадонов // Социологические исследования. 2008. – №3. – С. 3–12.

13. Отрешко Н.Б. Трансформация эпистемологических оснований социологии: субъект, метод познания, картина социального мира. – К.: ИС НАНУ, “ВИ-ПОЛ”, 2009. – 268 с.

14. Батыгин Г.С. Наука в гражданском обществе // Ведомости Тюменского государственного нефтегазового университета. – Вып. 22. Идея гражданского общества. – Тюмень: НИИ ПЭ, 2003. – С. 97–108.

15. Хазагеров Г.Г. Система убеждающей речи как гомеостаз // Социологический журнал. – 2001. – №3. – С. 3–28.

16. Яковенко Ю.І., Ніколаєнко Л.Г. Соціологія без методології: ефект відсутності як страх перед вибором // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. праць. – Харків: – 2013. – Вип. № 9. – С. 25–39.

REFERENCES

1. Merton R. Socialnaya teoriya i socialnaya struktura. – М: AST: Khranitelj, 2006. – 874 s.

2. Yakovenko A. Sociologiya zhizni kak pokazatel metodologicheskogo tupika sovremennoy sociologicheskoy nauki / A. Yakovenko // Sociologiya v situacii socialnikh neviznachenostey: Tezi dopovidey uchastnikov I kongresu Sociologichnoi asociacii Ukraini. – Kh.: Kharkivskiyj nacionalnij universitet imeni V.N. Karazina, 2009. – S. 12.

3. Rossiyskaya sociologiya kak zerkalo rossiyskoy transformacii. [Elektronniy resurs] Rezhim dostupa:

<http://0-stranger.livejournal.com/200137.html?thread=802761>.

4. Obthetstvo i sociologiya: novihe realii i novihe idei – itogovihy dokumet I Vserossiyskogo sociologicheskogo kongressa // Zhurnal sociologii i social'noy antropologii. – 2000. – Т. III, №4. – С. 5–6.

5. Interv'yu s A. Filippovihm. [Elektronnihy resurs] Rezhim dostupa: OPEC.RU. http://www.opec.ru/docs.aspx?id=224&ob_no=87755.

6. Programma IV Vserossiyskogo kongressa sociologov. Moskva, 2–4 fevralya 2012 g. [Elektronnihy resurs] Rezhim dostupa: <http://www.all-russia-sc.ru/>.

7. Programma IV ocherednogo Vserossiyskogo kongressa sociologov. Ufa, 23–24 oktyabrya 2012 g. [Elektronnihy resurs] Rezhim dostupa: <http://www.isras.ru/files/File/congress2012/part50.pdf>.

8. Nikolaenko L.G. Ideologicheskie mifih sociologicheskogo operacionalizma: problemih kul'turih sociologicheskogo mihshleniya. / L. Nikolaenko // Problemi rozvitku sociologichnoi teorii: Materiali IKh Vseukrainskoi naukovo-praktichnoi konferencii “Problemi rozvitku sociologichnoi teorii: konceptualizaciya cinnisnikh zmin u suchasnomu suspil'stvi” 2 listopada 2012 r. (m. Kiiv). – S. 166–177.

9. Shpengler O. Zakat Evropih. V 2-kh tomakh. – Т. 1. – М.: Mihsli, 1993. – 583 s.

10. Mangeyjm K. Ideologiya i utopiya. [Elektronnihy resurs] Rezhim dostupa: <http://polit.msk.su/>.

11. Dzhonson T. Teoreticheskaya sociologiya: usloviya fragmentacii i edinstva // THESIS: teoriya i istoriya ehkonomicheskikh i social'nikh institutov i sistem / Dzhonson T., Dandeker K., Ehshuort K. – М.: NA-CHALA-PRESS. – 1993. – Т. 1. – Виhp. 1. – С. 83–105.

12. Karmadonov O.Yu. Sociologicheskaya racional'nost'j otsutstvuya v issledovanii sovremennogo mira / O.Yu. Karmadonov // Sociologicheskie issledovaniya. 2008. – №3. – С. 3–12.

13. Otreshko N.B. Transformaciya ehpiistemologicheskikh osnovaniy sociologii: sub'hekt, metod poznaniya, kartina social'nogo mira. – К.: IS NANU, “VIPOL”, 2009. – 268 s.

14. Batihgin G.S. Nauka v grazhdanskom obthetstve // Vedomosti Tyumenskogo gosudarstvennogo neftegazovogo universiteta. – Виhp. 22. Ideya grazhdanskogo obthetstva. – Tyumenj: NII PE, 2003. – С. 97–108.

15. Khazagerov G.G. Sistema ubezhdaiutheyj rechi kak gomeostaz // Sociologicheskij zhurnal. – 2001. – №3. – С. 3–28.

16. Yakovenko Yu.I., Nikolayenko L.G. Sociologiya bez metodologii: efekt vidsutnosti yak strakh pered viborom // Metodologiya, teoriya ta praktika sociologichnogo analizu suchasnogo suspil'stva. Zb. nauk. pracj. – Kharkiv: – 2013. – Vip. №9. – С. 25–39.

АНОТАЦІЯ

Яковенко Юрій Іванович, Ніколаєнко Леонід Григорович, Яковенко Алла Казимирівна.

Соціологія на роздоріжжі: методологія чи емпірія?

У статті обговорено обставини, пов'язані з соціальною детермінацією кризи в сучасній соціології, що, на

переконання авторів, виявляється у тенденціях щодо змін у методологічному забезпеченні соціологічних досліджень на емпіричному та теоретичному рівнях, зокрема, в позитивістській редукції соціологічної теорії до емпірії, методології – до методів і процедур, а також у відповідному переході від наукової класики до різних форм некласики.

Ключові слова: методологічне забезпечення соціологічних досліджень, класовий аналіз, принцип історизму, відсутність методології як методологізм, ефект відсутності методології, методологія як соціальна позиція вченого.

АННОТАЦИЯ

Яковенко Юрий Иванович, Николаенко Леонид Григорьевич, Яковенко Алла Казимировна.

Социология на перепутье: методология или эмпирия?

В статье обсуждены обстоятельства, связанные с социальной детерминацией кризиса в современной социологии, что, по мнению авторов, проявляется в тенденциях относительно изменений в методологическом обеспечении социологических исследований на эмпирическом и теоретическом уровнях, в частности, в позитивистской редукции теории к эмпирии, методологии – к методам и процедурам, а также в соответствующем переходе от научной классики к разным формам неклассики.

Ключевые слова: методологическое обеспечение социологических исследований, классовый анализ, принцип историзма, отсутствие методологии как методологизм, эффект отсутствия методологии, методология как социальная позиция ученого, социология как наука о выборе социальной позиции.

ANNOTATION

Yakovenko Yuriy, Nikolayenko Leonid, Yakovenko Alla.
Sociology at the Crossroad: Methodology or Empiriya?

The article deals with the problems, connected with social determination of crisis in modern sociology, which, according to authors, arises in the trends as for changes in methodological implementation of sociological researches on empirical and theoretical levels, particularly, in positivist reproduction of sociological theory to empiriya, methodology – to methods and procedures and appropriate move from scientific classic to different forms of non-classic.

Key words: methodological implementation of sociological researches, class analysis, principle of historizm, absence of methodology as methodologism, effect of absence of methodology, methodology as a social position of a scientist.

Надійшла до редакції 06.02.2014.